UDC 94(38)(049.32)

ГРЧКИ ПОЛИС: ИСТОРИЈА ДУГОГ ТРАЈАЊА

J. Ma, *Polis: a New History of the Ancient Greek City-State from the Early Iron Age to the End of Antiquity*, Princeton University Press, Princeton / Oxford 2024; xx + 716 стр.

Најновији рад истакнутог британског и америчког епиграфисте и историчара антике Џона Маа, представља широку синтезу једног од најважнијих (можда и најважнијег) феномена античке грчке историје: полиса, специфичне грчке политичке и друштвене заједнице. У питању је амбициозно и (пре)обимно дело, испуњено, до тачке пуцања, исцрпним информацијама, детаљним анализама и корисним увидима, дело које ће мало који читалац имати снаге да испрати од почетка до краја.

Непотребно је наглашавати да овај рад долази као најновији изданак старе и поштоване академске традиције. Од када је, средином XIX века, уочен специфичан значај полиса као објективног политичког, друштвеног и културног феномена у античкој историји, почиње и поплава академских радова који се њиме баве, било у целини било неким његовим аспектима (да не говоримо о безбројним студијама појединачних градова), почев од знаменитог *Античкоī īрада* Фистела де Куланжа.[1] У XX и XXI веку међу значајније радове те врсте спадају Еренбергова *Грчка држава*[2], Џонсов *Грчки īрад од Александра до Јустинијана*[3], Велвејев *Грчки ūолис*[4], те Хансенов изванредно концизан и информативан *Полис*[5].

Прво поглавље новог рада – „У потрази за полисом" – у суштини је разматрање дефиниције и опсега овог историјског феномена, али понајпре кроз неколико примера који су, интересантно, сви доста позни (од III века пре н. е. до III века н. е.). Иако се у наслову дела помиње „рано гвоздено

[1] N. D. Fustel de Coulanges, *La Cité antique, étude sur le culte, le droit, les institutions de la Grèce et de Rome*, Paris 1864; превод на наш језик: Ф. де Куланж, *Античка држава*, Београд 1956, 1998.

[2] V. Ehrenberg, *Der Staat der Griechen* I, Leipzig 1957, 19652.

[3] A. H. M. Jones, *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford 1940, 19662.

[4] K.-W. Welwei, *Die griechische Polis. Verfassung und Gesellschaft in archaischer und klassischer Zeit*, Stuttgart 1983, 19982.

[5] M. H. Hansen, *Polis: an Introduction to the Ancient Greek City-State*, Oxford 2006. Недавно се појавило и издање на нашем језику (*non vidi*): M. H. Hansen, *Polis. Starogrčka kultura grada-države*, Beograd 2025.

доба", аутор бира много ранију полазну тачку. Друго поглавље („Пре полиса: могућности. 1100–700. пре н. е.") заправо је опширно објашњење важности предисторије полиса и немогућности, по ауторовом мишљењу, започињања историје тек од формативног периода грчког града-државе (IX–VIII век пре н. е.). Потом започиње наративна историја. У трећој целини („Ка новим почецима") враћамо се у још дубљу прошлост. Ту се даје кратак опис микенског друштва и цивилизације, затим пада културе бронзаног доба, те археолошка слика живота у Грчкој геометријског доба, да би се тек пред крај главе отворила дискусија о околностима и факторима настанка нове урбане цивилизације.

Четврта глава, „Институције, заједница, идеологија", представља детаљан есеј о граду-држави у VII веку пре н. е. Разматрају се институције, елите, закони, функције полиса у рату и миру, карактеристична материјална култура, да би се на крају главе отворила питања дефиниције (шта представља полис у рано архајско доба?) и припадности. У петом поглављу („600–450. пре н. е. : развој, раст комплексности и грађанско право"), такође посвећеном архајском периоду (широко схваћеном) излажу се теме попут демографског и материјалног раста градова, развоја грчког законодавства, питања економске основе полиса, рађања концепта грађанства, оснивања нових градова, почетака федералног организовања и настанка демократије. Шесто поглавље („Муке интеграције") разматра унутрашњу динамику раних полиса: друштвене поделе, успон елита, унутрашње сукобе и кризе, те политичка решења која су ове заједнице проналазиле.

Седмо поглавље („Политичка историја (1): archē и autonomia у току стогодишњег рата") у суштини је сажетак политичке и војне историје класичног доба. Читање ове целине просто мами да се постави питање – не по последњи пут, као што ћемо видети – њене неопходности и сврсисходности. Иако је одељак написан јасно и зналачки, остаје утисак да је могао бити изостављен или бар драстично сажет без много штете по квалитет целине. Осма глава („Политичка историја (2): politeia и stasis") излаже институционални и политички развој Атине и Спарте у класично доба, други градови се уводе у дискусију накратко при крају поглавља. Девета целина („Велико приближавање") бави се преображајем полиса на прелазу из класичног у хеленистичко доба (око 350–280. г. пре н. е.), нарочито процесом приближавања и унификације институција, закона и праксе мноштва грчких градова, у чему је велику улогу играла Атина као свеопшти узор. У десетој целини, не баш најсрећнијег наслова „Квалитети полиса", читамо кратку историју грчког града у рано хеленистичко доба.

Следећа четири одељка имају јасну наративну структуру, организовану углавном хронолошки. „Индијанско лето полиса" (једанаеста глава) сажима искуства градова-држава у II и I веку пре н. е. Дванаесто поглавље („Крајеви слободе") окренуто је питању интеграције и функционисања грчког града у оквирима Римског царства. Тринаесто („Полис, народ и моћ у Римском царству") посвећено је унутрашњој друштвеној и политичкој историји у истом периоду, нарочито историји локалних елита. Четрнаеста целина („Укључивања, продужавања и крајеви") интересантан је есеј о хеленизованим градовима у руралној унутрашњости и на границама

некадашњег хеленистичког а сада римског света, и питања на који начин и у којој мери су они уопште „грчки". Важан проблем трансформације и нестанка грчког полиса у позној антици размотрен је укратко на крају овог поглавља.

У овом часу, пошто је прочитао 400 страна густог текста и испратио историју урбаног живота по грчком моделу током готово две хиљаде година, просечан читалац се нада светлу на крају дугог и мрачног тунела и награди за свој труд и муке. Али Ма није толико милостив: пре блаженства завршнице читаоца очекује још око 150 страна текста, практично још једна комплетна монографија о грчком полису, сада организована по тематском кључу. Ту читамо о полису као друштвеној целини (петнаеста глава), односу полиса према идеалима и политичкој теорији (шеснаеста), полису као државном систему и заједници општих интереса (седамнаеста), унутрашњим конфликтима и противречностима (осамнаеста), као и групама, попут жена, робова и странаца, које су биле искључене из политичког одлучивања (деветнаеста). У овим целинама има много понављања раније датих информација и већ изречених ставова. На крају, у двадесетом поглављу („Полис наших жеља"), аутор ставља грчки граддржаву у глобалну историјску перспективу и дели са читаоцима неке идеје за будућа истраживања.

Методолошки и фактографски овом раду је веома тешко пронаћи мане. Џон Ма је један од водећих стручњака за грчку епиграфику, који поседује огромно искуство у раду са свим врстама грчких текстуалних извора. Очекивано, излагање и закључци се ослањају на епиграфске споменике, папирусе, новац, те на дела античке књижевности без броја. Као и у својим ранијим радовима, Ма у дискусију уводи мноштво материјалних, археолошких извора, градећи наративну целину која је убедљиво поткрепљена непосредним сведочанствима. Ово мноштво је импресивно и по географској разноликости анализираних примера, који долазе из свих делова грчког, хеленистичког, најзад и римског света. Слабост теоријског аспекта, која је истицана за неке од ранијих радова истог аутора, овде не постоји. У свакој фази излагања читаоцу су презентовани одговарајући теоријски оквири, укључујући и неколико различитих (не обавезно и супротстављених) модела полиса.

Мане рада поглавито долазе из његовог обима, те одабраног начина излагања и презентације материје. Оне су већ препознате и критиковане у вези са ранијим публикацијама Џона Маа (нарочито монографија *Статуе и градови*).[6] Дело је једноставно преобимно, испуњено дигресијама и секундарним разматрањима, оптерећено стручно састављеним али потенцијално сувишним целинама те многобројним понављањима. Тешко се измаћи утиску да би аутору од велике користи био неки практичан оријентисан сарадник или можда строг уредник, који би инсистирао на уклањању или сажимању преопширног излагања. Међу бројним радовима недавно преминулог данског историчара Могенса Хермана Хансена

[6] J. Ma, *Statues and Cities, Honorific Portraits and Civic Identity in the Hellenistic World*, Oxford 2013, 20152.

(Mogens Herman Hansen, 1940–2024), које налазимо у напоменама и библиографији, не среће се његов знаменити *Полис*, вероватно зато што је у питању рад уводног карактера. Међутим, управо би Хансенов *Полис*, писан изванредно сажетим и компактним стилом, могао бити добар узор и за дело које овде разматрамо, и показатељ како је могуће изложити комплексну материју јасно, прегледно и на малом броју страна. Као узор доброг, функционалног и концизног стила могли су послужити и радови великог француског епиграфисте и историчара Луја Робера, још једног научника кога Ма хвали и радо цитира.

Пошто говоримо о стилу и изразу, скренуо бих пажњу и на један специфичан проблем. Кад год уводи неки термин, појам, објашњење, категорију или дефиницију, Ма налази да је потребно да се огради, да укаже како је тај појам (идеја, објашњење...) „проблематичан", „контрадикторан", да „садржи недоследности", „недоречености" и да је он тих проблема и недоследности потпуно свестан. Из тога, међутим, ретко кад произлази даља расправа, нека нова дефиниција, неко дубље или суптилније сагледавање и решавање проблема. Термин је проблематичан и аутор је тога свестан, али примедба ту стаје. Чак и широко прихваћена, стандардна терминологија је подвргнута истом третману, па се и изрази попут архајског, класичног или хеленистичког доба, те појмови попут елите, аристократије, слободе и многих других стављају под наводнике или долазе после квалификација попут „такозвано", „наводно", „тобожње", „традиционално" и сл.[7] Ови и слични поступци нису спроведени доследно, па се понегде исти термини наводе без поменутих ограда и наводника, као што је случај другде у академској литератури. Тешко је разумети зашто се аутор одлучио за овај манир (опрез? несигурност? покушај да се предупреди евентуална критика?), али он местимично чини текст врло напорним за читање. Друга отежавајућа околност је презасићеност текста помодним али не обавезно и функционалним и контексту примереним изразима (тзв. buzzwords).[8]

Стилски и приповедачки недостаци су ипак секундарни. Својом ширином приступа, богатством идеја и информација, те снажном везом између закључака и непосредних, често документарних извора, *Полис* Џона Маа се намеће као нови стандардни рад на тему античког грчког града-

[7] Уп. стр. 158: „период традиционално познат као 'хеленистички', који ћу и ја повремено тако ословљавати." У чему је тачно проблем и шта би била алтернатива, није нам речено.

[8] Вид. нпр. стр. 18: "My extended narrative is above all inductive, drawing on evidence to seek patterns, but is also eclectically structured by the relevant theoretical tools: a constructivist study of ideology and language, informed by speech-act theory; an Aristotelian conviction that political institutions (in the sense of constitutional arrangements) and law matter, as shaping the parameters of social interaction; a 'new institutionalist' awareness of interests, constituencies, path-dependency, and individual choices in the aggregate, especially in the pursuit of economic profit. I believe all these tools cohere in offering the possibility of a viable working model of the *polis*, where the Aristotelian emphasis on state power and institutions does not displace but helps to explain social history (chapter 15)." Толико речи само да би се казало: „Писао сам на основу извора, али градим и теоријски модел, полазећи од Аристотелове дефиниције полиса."

-државе, који ће неизбежно бити много читан и цитиран у годинама које долазе. Он то постиже мање доношењем потпуно нових и револуционарних идеја, а много више темељном рекапитулацијом постојећих знања и стања науке о антици. Детаљне напомене и опширна библиографија на свим светским језицима, као и додаци попут хронолошке табеле, мапа и бројних илустрација повећавају вредност ове књиге као истраживачког алата, учила и приручника. Све у свему, у питању је вредан и добар допринос модерној литератури о антици, допринос који би био још бољи и импресивнији да је упола краћи.

Немања Вујчић
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

UDC 94(38):32(049.32)

СЛОБОДА, МОЋ И НЕСЛОБОДА У СТАРОЈ АТИНИ
Naomi T. Campa, *Freedom and Power in Classical Athens*, Cambridge University Press, Cambridge, 2024; xiv + 198.

Слобода у свом основном значењу јесте слобода од ланаца, од тамнице, од робовања другима. Све остало је проширивање овог значења или метафора.

Исаија Берлин[1]

Монографија Наоми Кампе, професорке класичних наука на Универзитету у Остину, Тексас, написана је с амбицијом да анализира, упореди и повеже две фундаменталне концепције у историји грчке политичке мисли: слободу (друштва или појединца) и моћ (у држави или унутар породице). Истраживање је просторно и временски ограничено на класичну Атину, што свеједно допушта коришћење доста богатог изворног материјала (списи класичних философа, историчара, говори атинских беседника, стара атичка комедија, неки натписи итд.). Истраживање идеја слободе и моћи у старој Грчкој, наравно, није нов подухват: ови концепти су у последњих стотинак година третирани у обимној литератури на многим језицима, литератури коју су писали историчари, философи, политиколози, филолози и многи други стручњаци. Оно што је донекле ново (неки покушаји у овом правцу дакако већ постоје) јесте третирање слободе и моћи у класичној Атини као две блиско повезане идеје које заслужују заједнички, упоредни третман.

Текст је подељен на пет целина. Прво поглавље, уводног карактера („Слобода, моћ и атинска демократија") говори о месту које је појам **слободе**

[1] I. Berlin, *Četiri ogleda o slobodi*, prev. Vesna Danilović, Slavica Miletić, Nolit, Beograd 1992, 61.